

MONS GRADYZ IUXTA ZAGRABIAM

Vladimir Bedenko

I. Darovnica iz 1247. godine

U rujnu 1247. došli su u Zvolén kralju Beli IV predstavnici zagrebačke crkve na čelu s prepozitom Filom i zamolili kralja da im se »udostoji prepustiti i predati neko brdo imenom Gradyz, koje je u zagrebačkoj županiji pokraj Zagreba, a znamo«, piše kralj, »da neki dio tog brda pripada selu hospita de Grez, neki pak Wanlegenu, jer u tolikom vihoru, štoviše u tako općem strahu pred smrću, nemaju kamo položiti glave svoje i svojih, ili braniti dobra zagrebačke crkve i svoja sigurnom utvrdom«.¹

Kralj je tada »kaptolu zauvijek dao i prepustio s punim pravom rečeno brdo s okolnom zemljom, dovoljno za potrebu i udobnost jednog velikog naselja, s time da na istom brdu rečeni kaptol uzme za sebe, to jest za zajednicu, doličan dio i da ga najbolje utvrdi troškovima cijelog kaptola, a ograda te utvrde u vrijeme kad dođe pogibelj, što nedostaje, neka je otvorena onima i neka prima one, koji sebi za sebe posebno ne žele graditi ili ne mogu. A gore navedene osobe ili druge iz istog kaptola, koje će moći sebi sagraditi posebne kule, neka uzmu iz dobrovoljnog i posebnog darovanja kaptola mjesta zemljišta na kojima neka sagrade kule i zidove za svoje vlastite obitelji i stvari, prema tome koliko zahvaća dio svakog pojedinog. Ove građevine mogu dati, darovati, prepustiti i zauvijek zapisati oporukom prema svojoj volji svojim baštinicima i nasljednicima baštinika ili kome god hoće, uz sačuvanu vlast nad utvrdom od strane rečenog kaptola. Njega samog dali smo uvesti u fizički posjed ovog brda i okolne zemlje po našem vjernom Abramcu, županu Moravčacu.«²

Kako se općenito smatra, ova do danas sačuvana isprava odnosi se na Popov toranj na zagrebačkom Gornjem gradu.³ Za to postoje i dosta uvjerljivi razlozi. U Statutu zagrebačkog kaptola, iz perioda između 1334. i 1354. godine, pisac se, govoreći o Popovu tornju, poziva na ovu ispravu.⁴ A i potvrda ove isprave, koju je izdao kralj Žigmund 1426, poistovjećuje poklonjeno brdo Gradyz i brdo Grez.⁵

No bez obzira na ove kasnije potvrde i na jednodušno mišljenje povjesničara, čini mi se da je potrebno ovu ispravu iznova analizirati. U njezinu se tekstu, naime, ako ga pažljivo čitamo, pojavljuje niz problema koje jednostavno ne možemo zanemariti. Pogledajmo koji su to problemi.

¹ I. K. Tkalčić, MCZ I, 21.

² MCZ I, 21—22.

³ Najvažniji primjeri su: Tkalčić, MCZ I, str. XI—XII; V. Klaić, Zagreb 1913, 22; L. Dobronić, Zagrebački Gornji grad nekad i danas, Zagreb 1967, 96; I. Kampuš, I. Karaman, Tisućljetni Zagreb, Zagreb 1975, 28; N. Klaić, Povijest Zagreba, Zagreb 1982, 87—89.

⁴ Tkalčić, MHEZ II, 22 i 132.

⁵ Z. Herkov, Ime grada Zagreba u prošlosti, Zagreb 1957, 25 i 39.

1. Kralj poklanja kaptolu čitavo brdo s okolnom zemljom. Naglašavam: brdo s okolnom zemljom, jer je to ključni dio isprave. Gotovo svi povjesničari Zagreba, naime, govore o tome da je kralj poklonio kaptolu dio brda. Kaptol je dobio cijelo brdo, a doličan dio bio je predviđen za zajedničku utvrdu. Nije vjerojatno da bi kralj kaptolu poklonio brdo na kojem je pet godina ranije odlučio sagraditi slobodan grad, na koje je pozvao hospite i poklonio im to isto brdo i dosta veliko područje oko njega.⁶ Može se, doduše, pretpostaviti da je kaptol zatražio brdo Gradyz — tako konačno opisuje darovanje i sam tekst isprave — pa da kralj jednostavno prihvaća kanonički prijedlog. Ni to, međutim, nije vjerojatno. Kanonici svakodnevno gledaju što se događa na susjednom im brdu. Stanovnici su sagradili kuće, grade crkvu i gradske zidove. Kanonicima je moralo biti jasno da, ako bi i dobili taj brijeg na papiru, u posjed nikako ne bi mogli doći, pa stoga ne bi ni tražili da im ga kralj pokloni. I konačno, u stvarni posjed brda uvest će ih župan Abram. Uvođenje u posjed znači označavanje granica posjeda i preuzimanje brda i okolne zemlje. A to je u ovom slučaju posve neprovedivo. Hospiti na brdu imaju Belinu ispravu iz 1242, po kojoj je jasno da su oni već vlasnici brda. Došlo bi do spora i čitav problem vratio bi se do kralja.

2. Isprava izrijekom navodi da kanonici mole da im se dâ brdo čiji jedan dio, a to kralj zna, pripada naselju hospita na Grezu, a drugi dio pripada Wanlegenu. Ovaj se podatak ne može odnositi na brdo na kojem se nalazi novi grad. Naime, granice teritorija koji je gradsko vlasništvo jasno su određene u zlatnoj buli i građanima pripada cijelo brdo, a ne samo neki dio tog brda.

3. Ovo proturječje nije tako drastično, ali ipak navodi na razmišljanje. Kanonici traže brdo Gradyz, kojeg dio pripada hospitema »de Grez«. Različita grafija za isto ime je česta, nije nemoguće ni to da se u istom dokumentu ime piše na dva načina.⁷ Razlika je ovdje ipak odviše velika i ne može predstavljati dvije varijante pisanja za isti izgovor. To su dva različita naziva Gradyz i Grez. Dok se uz standardnu grafiju Grech javlja i Grez ili Grec, iako ne često, ovo bi bio jedini primjer da se u srednjem vijeku ime ovog brda piše Gradyz, tj. da se brdo naziva Gradec. Taj naziv prvi put, kao Gradac i kao Gradec, dolazi u XVI. stoljeću, a i tada samo dva puta.⁸

Ovi argumenti navode nas da posumnjamo u općeprihvaćenu tezu da je kanonicima poklonjen dio brda na kojem hospiti podižu svoj grad, i da se isprava odnosi na Popov toranj. Pokušat ću pokazati na što se ta isprava zapravo odnosi i kako i zašto se počela upotrebljavati za Popov toranj.

⁶ L. Margetić je opazio da je kralj »darovao kaptolu u puno vlasništvo čak i one zemlje koje su 1242. godine bile dodijeljene zagrebačkom Gradecu«, a objasnio je to kao pritisak kralja na građane, da bi ubrzali gradnju utvrda novog grada. (L. Margetić, Bilješke o starijoj povijesti Zagreba, Historijski zbornik XXXIX, 1986, 250—251).

⁷ O nazivima za brdo vidi u Herkov, Ime grada Zagreba u prošlosti, 12—13, ali s dosta grešaka. Tako se naprimjer, naziv Gradyz prenosi kao Gradicz, a Grez kao Grecz.

⁸ Herkov, ime grada Zagreba u prošlosti, 39—40.

Z. Herkov je ujedno i jedini kojeg je ova razlika u nazivu navela da posumnja u to da je riječ o istom brdu, ali je zbog Žigmundove potvrde iz 1426. odbacio tu sumnju (Herkov, op. cit., 25 i 39), pa razliku među dva naziva brda pokušava objasniti mogućnošću da se naziv Gradyz pojavio zbog novo započete utvrde na brežuljku.

Ako tekst isprave oslobodimo kasnije dodanih značenja, vidimo da kanonici traže i dobivaju Gradyz, jedno brdo s okolnom zemljom. Kako u vrijeme izdavanja isprave još nije bilo izvršeno razgraničavanje, ovdje, za razliku od velikog broja drugih kraljevskih darovnica, nemamo opisa granica, pa ne možemo pokušati pomoću terenskih opisa i toponima odrediti položaj darovanog brda. Ipak, i ovako možemo zaključiti neke stvari.

1. Brdo Gradyz se nalazi u blizini zagrebačkog kaptola. Ono je »iuxta Zagrabiam«, a inače ne bi moglo služiti svrsi koju mu je kaptol namijenio, zaštititi kanonika, stanovnika i crkvenih dragocjenosti.

2. Brdo se nalazi negdje između hrpta Medvednice i savske ravnice.

3. Brdo se nalazi na granici teritorija novoosnovanoga grada hospita, i to na granici gdje susjed građanima nije crkvena zemlja. Time se izbor za mogući položaj brda Gradyz dosta suzuje, jer grad i na istoku i na zapadu od samog osnutka na dosta mjesta graniči sa zemljom biskupa ili kaptola, a tamo to brdo nije moglo biti.

Osim toga postoji još jedna mogućnost: kaptol jest ili kaptol nije sagradio utvrdu. Ako jest, naći ćemo je, treba je identificirati. U tom slučaju ona je izvan kasnijega gradskog teritorija, ali ne odviše daleko od njegove granice. Ako nije, onda je brdo jedno od brda preko kojih i kasnije prolazi granica gradskog teritorija. Ne čini mi se vjerojatnim da utvrda uopće nije sagrađena. Očito je postojala i potreba i volja i ekonomske mogućnosti da se gradi utvrda, kad kaptol uopće postavlja zahtjev. Osim toga i sama činjenica da se darovnica sačuvala znači da je imala neko stvarno značenje.

Ako pogledamo okolicu Zagreba u XIII. stoljeću, vidjet ćemo da postoji samo jedan lokalitet koji odgovara navedenim uvjetima, a on ujedno odgovara svim ovim uvjetima. Nalazi se u blizini zapadne granice teritorija slobodnoga grada, na vlastitom, ali relativno malom teritoriju. Taj teritorij s jedne strane graniči s gradskim teritorijem a s druge s teritorijem koji ne pripada crkvi. Tu je utvrda koju je gradila crkva, i to neposredno pošto je kaptol dobio brežuljak Gradyz. To je današnji Medvedgrad.

Pogledajmo sada podrobnije granice teritorija koji su dobili hospiti na brdu Grech, da bismo vidjeli odnos Medvedgrada prema tom teritoriju.

II. Granice teritorija slobodnoga kraljevskoga grada

Granice teritorija slobodnoga grada na brdu Grech određene su zlatnom bulom kralja Bele IV od 16. studenog 1242. U toj su ispravi granice točno opisane i kada bi došlo do sporova sa susjedima, građanima je glavni argument bila ta isprava ili isprava Bele IV od 23. studenog 1266, bilo u originalu ili u jednoj od brojnih kasnijih potvrda.⁹ Ove su dvije isprave osnova gradskog prava sve do ujedinjenja Zagreba 1850. godine. Naprimjer, 1575. godine prilikom reambulacije granica, to se izvodi uz pomoć preko tristo godina starih »... graničnih isprava presvetog nekad vladara i gospodina, gospodina 4-og Bele kralja Ugarske najsrjednije uspomene, označenih zlatnom bulom ...«.¹⁰ Pa ipak, točne granice teritorija slobodnoga grada nisu u

⁹ Za opis granica u ispravi iz 1242. vidi MCZ I, 17—18, CD IV, 174—175 i — najtočnije — Z. Tanić, Zagrebačka »Zlatna bula«, Vjesnik hrvatskog državnog arhiva XI, 1945, 37—38. Za opis granica u ispravi iz 1266. vidi MCZ I, 43—44 i CD V, 403—404.

¹⁰ MCZ XV, 148.

literaturi podrobnije obrađene, a nekoliko pokušaja da se te granice točnije odrede učinjeno je radi određivanja granica susjednih kaptolskih teritorija, i te se rekonstrukcije međusobno razlikuju.¹¹

Problemi nastaju, jer je cijeli niz graničnih poteza ili točaka bio označen zemljanim humcima ili križevima urezanim u drveće, što je sve davno nestalo. Imena tadašnjih susjeda, pa i nazivi brda i potoka velikim su dijelom tijekom vremena zaboravljeni. Nestajala su i sela i pojavljivala se nova. Štoviše, u nizinskom dijelu teritorija, između obronaka Medvednice i Save, potoci su mijenjali svoje korito, Sava je mijenjala tijek svoje matice, odnosila i nanosila zemlju s jedne ili druge obale ili otoka, močvare i mlake su se isušivale, pa opet nastajale.¹² Od XIII. stoljeća mijenjao se i pejzaž i njegova imena.

Potpuno točno, dakle, neće biti moguće odrediti položaj granice slobodnoga grada, ali problem nije posve nerješiv. Jedini način da se približimo rješenju tog problema jest da pratimo granice u različitim vremenskim periodima i međusobno ih uspoređujemo. Zasada, i za potrebe ovog rada pokušat ću odrediti granice na brežuljkastu i brdovitu terenu od ruba savske ravnice do sjeverne granice na Medvednici. Toponimi su se i ovdje mijenjali, ali osnovna konfiguracija terena i tijek potoka ipak pružaju neko čvršće uporište za rekonstrukciju granica.

Opis granica teritorija u ispravama iz 1242. i 1266. razlikuje se samo u dvije ili tri stilske formulacije i u načinu pisanja nekih toponima. Opis iz 1266. prijepis je ranijeg opisa, a u ispravi se i navodi da je razgraničenje nekad učinio pokojni slavonski ban Dionizije. Opis granica teritorija glasi:¹³

»Granice ove zemlje idu tako. Prva granica je na brodu Save koji se zove Kyralrewy, pokraj velike ceste i po njoj se pruža sve do rječice koja se zove Zoysca [1266: Zawycha], koju prelazi mostom. Odatle se istom cestom pruža prema sjeveru, prelazeći vodu koja se zove Malaka [1266: Mlaka] i dolazi do brežuljka pokraj kojeg je zemljana međa koja dijeli zemlju kraljevih ljudi s istočne strane. Zatim prelazeći manju Malaku [1266: Mlaka] dolazi do velike ceste koja se pučki zove ettewen

¹¹ L. Dobronić, Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa, Rad JAZU 283, 1951, 247—250; L. Dobronić, Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola, Rad JAZU 286, 1952, 183—189 i 223—228; R. Gajer, Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st., Radovi II, Institut za hrvatsku povijest, 1978, 25—34, 38 i 45—50, karta na str. 16; Klaić: Povijest Zagreba, 85—86 i plan (prema R. Gajer op. cit.) na str. 296.

¹² Za promjenu korita potoka naprimjer: »... inter antiquum meatum seu decursum fluvii Chernomerch vocati, Matichina vocatum... mediante moderno decursu seu meatu dicti fluvii Chernomerch vocati...« (MCZ IX, 206, g. 1431). Za promjenu toka Save: »... trans-eundo novum alveum fluminis Zawy, per... Nicolaum comitem perpetuum de Zrynyo, ... tempore banatus sui perfossum, per quem alveum quandam insulam Superior Atthak vocatam a metis dictae civitatis avulserat et separaverat...« (MCZ XV, 148—149, g. 1575) ili »... particulae terrae per vehementiam dicti fluminis Zawy a metis eiusdem civitatis nostrae Zagrabienensis avulsae, ac insulae dictae praepositurae annexae...« (MCZ XV, 358, g. 1589).

¹³ Opis granica u hrvatskom prijevodu objavljen je u E. Laszovski, Stari i novi Zagreb, Zagreb 1925, 18; F. Breitenfeld, Zagreb, kraljevski i slobodni grad na brdu Grech, Zagreb 1935, 20; Zlatna bula Bele IV, Zagreb 1989. (prijevod Z. Šešelj). U ovom prijevodu sam svjesno zapostavio čitljivost, da bi tekst što vjernije odgovarao izvorniku. S obzirom na diferencirane nazive tekućica prevodio sam fluvius s rijeka, rivus s rječica, rivulus s potok, a fons — kad ne znači izvor, jer za izvor tu dolazi caput fontis — s potočić.

kojom dolazeći stiže do rječice Cyrkuenich [1266: Cyrkenich], gdje je most. Odavle prema gore ide istom rječicom pokraj brda Grech ravno prema sjeveru po granici, pružajući se do izvora koji se zove Cubulkut [1266: Kubulkut], pokraj kojeg je zemljana međa, od kojeg prema gore potokom Cyrkuenyh [1266: Cyrkenich] prema sjeveru dolazi do potoka koji se zove Zopotnika [1266: Zapotnika], odavle prelazeći brežuljak pada u neku dolinu kojom prelazi u potok koji se zove Lomzky potok. Odatle se penje do granice zagrebačkog kaptola, druga je hospita s Grecha, treća sinova Dobcha od plemena Aga. Odatle ide naprijed do vrha istog brda imenom Medwenicha prema zapadu i dolazi do granice sinova Micula [1266: Micoła], koja se zove Plesiwicha, pokraj koje je zemljana međa. Odatle prelazi s vrha istog brda prema jugu uz granicu do kostanjevog drveta pokraj kojeg je križ i pokraj njega je zemljana međa. Odatle se spušta do izvora potočića koji se zove Chicheria, koji potočić dijeli zemlju Andre od prije navedene zemlje i tako silazeći po njemu okreće se nešto prema zapadu na brdo i tamo je kostanjevo drvo označeno križem, pokraj kojeg je zemljana međa. Odatle ide dalje na vrhu istog brijega prema jugu dijeleći zemlju zagrebačke crkve. Odatle se ponešto okreće krugom prema zapadu i tamo prelazi potok koji se zove Neznich potoka i odatle se dižući gore od zemlje Andre dolinom do vrha jednog brda gdje je granica. Odavle odvajajući po starim granicama zemlju Gremla [1266: Gremle] silazi do drveta koje se zove ihor [mađ.: javor] i tu je granica i pada u cestu koja izlazi iz sela Gremla [1266: Gremle]. Odatle po njoj nastavlja prema jugu do polja do zemljane međe. Odatle se nešto malo okreće nalijevo po cesti i dolazi do močvara koje se zovu Mlaka, gdje je granica, uz ovu Mlaku s lijeve strane ide do stabla oraha, gdje je granica. Odatle do bazge pod kojom je zemljana međa. Odavle po granici nastavlja i pada u rijeku Savu, odakle silazi do prve granice i tako završava.«¹⁴

Pogledajmo prvo granice na istočnoj strani grada. Tu će nam pomoći i opisi granica kaptolskog teritorija. Počet ćemo od potoka Crkvenika, kasnije zvanog Medvednica, pa Medveščak.¹⁵ Granica na potoku počinje od mosta kojim cesta ettewen¹⁶ prelazi potok. To nije most kod Manduševca, jer je čitavo područje oko Manduševca pripadalo gradu i do zemlje Krug ili Krog, koja je bila nešto dalje nizvodno, nikada nije bilo predmet spora između grada i kaptola. Taj se most najvjerojatnije nalazio kod zemlje Krug, gdje i po kasnijim opisima počinje granica na potoku.¹⁷ Od tog mosta granica ide prema sjeveru uz brdo Grech, prolazi kraj

¹⁴ Tanodi, Zagrebačka »Zlatna bula«, n. dj., 37—38.

¹⁵ Naziv potoka je do sredine XV. stoljeća redovito Cirkvenik (MCZ I i II passim), uz varijante Cirkvenica (MCZ I, 3 i 4), Cirkveniše (MCZ I, 129) i Cirkvešče (MCZ I, 190). Od druge polovice XV. st. to ime se rijetko javlja: 1575. po Zlatnoj buli (MCZ XV, 150, 153, 157 i 160), 1689. kao Cirkvensčak (MCZ XVIII, 300), 1743. kao Cirkvenjak (MCZ XXI, 2). Ime potoka od sredine XV. do XVIII. stoljeća je Medvenica ili Medvednica. Prije toga javlja se samo jedanput, 1376. g. (MCZ I, 151). Današnji naziv potoka, Medveščak pojavljuje se u XVIII. st. (MCZ XXI, 59, g. 1753).

¹⁶ Etteven znači nasip. Vidi: P. Skok, Toponomastički prilozi, Časopis za slov. jezik, književnost in zgodovinu 7, 1928, 9; L. Hadrovics, Mađarski elementi u srednjovjekovnom latinitetu Hrvatske, Starine 54, Zagreb 1969, 15.

¹⁷ Nije točna pretpostavka N. Klaić da je istočnu granicu gradečkog posjeda »od osnutka biskupije činio potok Cirkvenik ili Medveščak od ušća u Savu do podnožja Medvednice (N. Klaić, Povijest Zagreba, 86 i karta na str. 296; Gajer, Posjedi zagrebačkog kaptola, karta na str. 16). Od Kraljevog broda do mosta granica ide cestom.

izvora Kubulkut¹⁸ i dolazi do potoka Sopotnice, gdje napušta potok. O ovom potezu detaljnije govore isprave o granicama biskupskog posjeda iz 1201, zatim kaptolskih posjeda iz 1328, o sporu s remetskim pavlinima iz 1382. i o pomirbi grada s kaptolom iz 1392. godine.¹⁹ U ispravama iz 1382. i 1392. opis počinje na istom mjestu, »... od vrta braće propovjednika samostana svetog Nikole u Zagrebu između vrtova župnika crkve sv. Emerika, gdje potok Cirkvenik utječe u vrt propovjednika ...«. Godine 1328. opis se nastavlja idući uzvodno od mlina do mlina i »... dolazi do mjesta, gdje neki potok, koji teče od nekog sela nekad pučki zvanog Faiz, sada Craleuch, pod tvrdom zvanom Medue, utječe u isti potok. Odavle na desnu stranu ide prvim potokom izravno gore dobrom razdaljinom sve do mjesta gdje se diže s lijeve strane na zemlji Greca blizu nekih vinograda neki brežuljak, gdje izlazi iz potoka prema istoku, i nekom dolinom nastavlja gore prema istoku pokraj zemlje pristava ...«. Po ovoj se ispravi, dakle, nastavkom potoka Medveščaka smatra potok Gračanac. Godine 1392. opis počinje na potoku od dominikanskog vrta, prolazi kraj izvora Manduševac, ide uz mlinove prema sjeveru i dolazi »... do dvije zemljane međe, gdje i na kojem mjestu se sam potok podvaja ili spaja ... odatle od iste rečene istočne strane idući tijekom ili putem jednog potoka, držeći izravno rečenu sjevernu stranu, sam granični tijek dolazi do nekog izvora blizu sela Gračana koji postoji s istočne strane samog sela, koji izvor ... određujemo za granicu i tu se završava sam granični tijek«. Opis kod spora s pavlinima je kraći i rađen je s ispravom Bele IV iz 1266. godine. Počinje na potoku kod grada i idući prema sjeveru dolazi »... do izvora Keblkwt, koji je pokraj rečenog posjeda Grachyan i odavle prolazeći prema sjeveru došli su do potoka Zopothnyk i na istom potoku Zopothnyk završili su sam obilazak«.

Usporedbom ovih opisa vidljivo je da granica između kaptola i grada ide potokom Medveščakom do izvora Kubulkut istočno od Gračana. Ime izvora ne spominje se 1392. i čini se da se više ne upotrebljava. U ispravi iz 1382. godine se navodi, jer se tada granice kontroliraju po tekstu Beline darovnice. Od tog izvora do potoka Sopotnika potok Gračanac čini granicu prema Pristavščini, od 1356. pavlinskom posjedu.²⁰

Navedimo još opis granica crkvene zemlje iz 1201. godine. Ovaj opis ide obrnutim smjerom i počinje »... na mjestu koje se zove Kerek uz potok Circuniza ...«, odakle ide prema jugu. Nakon što zaobide čitav posjed vraća se na zapadnu stranu, spušta se sa brijega »... dolinom do potoka Dezce, koji na kraju brda Ixes utječe u potok Circuniza, koji teče Zagrebom« i tako se vraća na početak.

¹⁸ Danas nepoznat naziv. Prema Skoku znači Kablovi, Kablčići. Skok: Toponomastički prilozi, bilj. 18, 9.

¹⁹ Za g. 1201: MCZ I, 3—4; za g. 1328: MCZ I, 129—130; za g. 1382: CD XVI, 252; za g. 1392: MCZ I, 341—343.

²⁰ MCZ I, 209—211. Gajer smješta Pristavštinu »možda oko današnjeg sela Dolja« (Posjedi zagrebačkog kaptola, 34, bilj. 30), moguće ju je, međutim, točnije ubicirati. Sa zapada joj je granica prema teritoriju Gradeca bila otprilike današnja Gračanska cesta, s juga je graničila s kaptolskom zemljom udolinom kojom danas počinje Majcenov put (To je granica kat. općine Remete s Novom Vesi još u prvom katastarskom planu 1862), s istoka je stari posjed Remeta. Sjeverna granica je u XVII. i XVIII. stoljeću bila sporna (MCZ XVIII, 81—82, Kneidingerova karta). U XIV. stoljeću je išla ili otprilike današnjom Gračanskom cestom ili — što mi se čini manje vjerojatnim — kao 1862. današnjom ulicom Nadvine u Dolju.

Vidimo da se imena potoka mijenjaju. G. 1201. se Medveščakom smatra današnji potok koji se na Mihaljevcu spaja s Gračancom, 1392. godine se i gornji tijek Medveščaka i Gračanac smatraju dijelovima istog potoka, a 1328. g. se Gračanac smatra nastavkom Medveščaka, u koji utječe drugi potok koji dolazi od Šestinskog kraljevca. Granica u svakom slučaju ide Gračancom od potoka Sopotnika. To mora da je jedan od dva potoka koji se spajaju blizu mjesta, gdje danas cesta od Mihaljevca za Dolje napušta potok.²¹

Na spoju Gračanca i Sopotnika granica se odvaja od potoka i »... prelazeći brežuljak pada u neku dolinu kojom prelazi u potok koji se zove Lemzky potok...«. Odatle se penje na Medvednicu, gdje je tromeđa grada, kaptola i sinova Dobče od plemena Aga. Za Lomski potok danas ne znamo; riječ je ili o današnjoj Lonjščini ili o Bliznecu.²² Zapadna kaptolska granica na Medvednici prelazila je preko brda Strma peč i padala u potok Bliznec, a zatim se dolinom potoka dizala do vrha Medvednice.²³ Bliznec nastaje spajanjem više potoka, tako da je granica kaptola na hrptu — ujedno i istočna granica gradskog teritorija — mogla biti na Puntijarki kao u XIX. stoljeću, ako je granica grada bila na Bliznecu, ili pak na vrhu Sljemenca, ako se granica gradskog teritorija dizala od Lonjščine prema vrhu Sljemenca.

Granica je dalje išla sljemenom Medvednice prema zapadu i dolazila »... do granice sinova Mikule, koja se zove Plešivica...«. Zemlja sinova Mikule su današnji Mikulići, a pod ovim imenom se spominju 1217. godine (terra filiorum Nicolai) kao istočna granica kaptolskog posjeda Završja, te 1242, 1266. i 1575. godine. Kao selo Mikulić spominje se redovito od sredine XIV. stoljeća.²⁴

Od granice s Mikulićima granica se s hrpta Medvednice spuštala niz brjieg »... do izvora potoka koji se zove Chicheria, koji potok dijeli zemlju Andre...« od gradskog teritorija i zatim silazi niz taj potok. Ni potok Chicheria ni zemlja Andre nisu danas poznati toponimi. Međutim, u reambulaciji granica gradskog teritorija 1575. godine navodi se »... granica Andre, koja se sada zove Topolovac ili Kustošija zagrebačkog kaptola«, a dalje na jugu granica prolazi »... pokraj doline sela Andre

²¹ Gajer je naveo da je granica išla današnjim potokom Medveščak »gotovo do njegovih izvora visoko pod Sljemenom« i da je izvor Kubulkuć najvjerojatnije današnji Kraljičin zdenac. To ga navodi do zaključka »... između potoka Gračanca te gornjih tokova Blizneca i Medveščaka smjestilo se donekle problematično područje, koje je u drugoj polovici XIII. stoljeća prvo pripalo zagrebačkom biskupu i zagrebačkoj crkvi, a kasnije dospjelo u ruke Gradeca«. (Gajer, Posjedi zagrebačkog kaptola, 32 i 33) Do toga je došlo, jer je pretpostavio da je Cirkvenik i u gornjem toku današnji potok Medveščak. Gajerovu kartu preuzela je N. Klaić u Povijesti Hrvata u razvijenom srednjem vijeku (prilog XIII), u Povijesti Zagreba (296) i u knjizi Medvedgrad i njegovi gospodari.

²² Lomski potok kasnije se više ne spominje. Gajer smatra da je to »bez sumnje današnji potok Lonjščina« (Posjedi zagrebačkog kaptola, 33). Ako je to potok uz koji ide ulica Lonjščina u Gračanima, onda se postavlja pitanje zašto od Gračanca granica nije nastavila tim potokom, nego je u njega prelazila preko brežuljka. Opis »prelazeći brežuljak pada u neku dolinu kojom prelazi u potok...« bolje odgovara prijelazu od Gračanca na Bliznec. Tu se opet postavlja pitanje otkud ime Lomski potok, kad se Bliznec 1221. i 1328. godine već zove Blizna (CD III, 200—201; MCZ I, 130).

²³ CD III, 200—201, g. 1221; MCZ I, 129—130.

²⁴ CD III, 152, g. 1217; MCZ I, 17, g. 1242. i 43, g. 1266; MCZ XV, 151, g. 1575. Vidi i Dobronić: Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola, 187 i Gajer: Posjedi zagrebačkog kaptola, 49.

zване Petrovci...».²⁵ Dodatna potvrda je iz 1356. kada kanonik Dionizije poklanja »... neki svoj dio posjeda koji se nekada zvao Cychorya, a sada Petrouch...».²⁶

Posjedi Topolovac i Kustošija, dijelovi starog posjeda Gremla (Grmošćica), pokazuju nam otprilike gdje se nalazimo, ali ni toponim Petrovac ili Petrovci danas više ne postoji. Zemlja i selo Petrovac ili Petrovci, međutim, više puta se spominju od XIV. do kraja XVI. stoljeća. Godine 1598. to je malo selo sa svega dva domaćinstva, koje pripada medvedgradskom vlastelinstvu.²⁷ Sto godina ranije kao predstavnici susjeda za zemlju kapele Sv. Duha u Černomeru nalaze se, među ostalim, i vesnici (villici) sela Petrovec, Mikulić i Dedić.²⁸ U kaptolskom se statutu na dva mjesta zajedno navode Petrovac, Mikulić i Kraljevec.²⁹ Točnije nam o položaju sela Petrovac govore dokumenti o prodaji gradskih vinograda iz XV. i XVI. stoljeća. Naime, između 1427. i 1476. možemo pratiti grupu vinograda i šuma Gochel ili Gočelščak, koja se nalazi uza samu granicu Petrovca južno od nje. Ovi se vinogradi protežu do ceste gore na brijegu do potoka Kuhinščaka, današnjeg Kuniščaka, u dolini.³⁰ Selo i zemlja Petrovac nalazili su se na hrptu između potoka Kuniščaka i Černomerca, sjeverno od Čukovića,³¹ negdje na području Bijenika i Lukšića.

Dakle, teritorij grada seže na sjeverozapadu do teritorija Mikulića. S vrha Medvednice granica se spušta obroncima do izvora potoka Chicheria i slijedi ga uz zemlju Endre, kasniji Petrovac. Jedini potok koji odgovara navedenom opisu jest današnji Kuniščak. To znači da je granica sezala na Medvednici otprilike do kote

²⁵ MCZ XV, 151—152.

²⁶ MCZ I, 211—213.

²⁷ J. Adamček, I. Kampaš: Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. st., Zagreb, 1976, 389.

²⁸ MCZ II, 486, g. 1492.

²⁹ MC I, 146—147, između 1334. i 1354. godine. U prvoj polovici XIV. stoljeća Petrovac je posjed pod Medvedgradom i u dva navrata plemići iz Turopolja prodaju dijelove kanoniku Dioniziju (MCZ I, 117 i 120; MCZ IX, 310—311 i 332—333).

³⁰ U podjeli između jurata Petra sina Petra Saphara i žene njegova brata Petar između ostalog dobiva »neka dva vinograda ... na teritoriju ... grada, zajedno s nekom šumom povezanom s vinogradom Martinschak, dijelom unutar granica sela Petrowcz, a dijelom između vinograda našeg sadašnjeg jurata Dionizija sa sjeverne strane i između šume ... Matije zvanog Farkas i djece pokojne Lucije s južne strane ... odozgo od javne ceste i dolje do potoka Kuhinschaka ...» (MCZ X, 51). Jedan od tih vinograda na području Gochel kupio je još 1427. Petrov brat sudac Andrija (MCZ IX, 136 i 139). Vinograd Gochlewschak sjeverno od tih vinograda »uz granice Petrowcha odozgo od javne ceste dolje do potoka Kuhinschak« kupio je Dionizije 1434. od Ambrozija, sina kramara Klementa (MCZ IX, 263), koji ga je naslijedio od oca 1431. (MCZ IX, 212 i 247). Iste vinograde i šume nalazimo i kasnije. Izrađivač lukova Matija dobiva od žene šumu na gradskom teritoriju Kochel između svog vinograda i šume sa sjevera i šume suca Antuna. (MCZ X, 200). Čini se da je to ranija šuma Petra Saphara, jer je žena vlasnika susjedne šume, suca Antuna, naslijedila Katarinu, udovicu Matije Farkasa (MCZ VII, 80, g. 1454). Tu šumu Gochel prodaju 1475. godine Matijini nasljednici Johannesu Bolsaku. U opisu granica tada vidimo da je potok Kuhinschak s istoka, a cesta na brijegu na zapadu (MCZ XI, 21—22). Godinu kasnije prodaje se i dio Matijina susjednog vinograda i šume, koji su uz granicu Petrovca (MCZ XI, 28). Potok Kuhinščak počinje se od početka XVII. stoljeća nazivati Kuniščak (MCZ XVII, 193 i 276, a 1603. Kuniščak, MCZ XVII, 111).

³¹ Čukovići još u XVII. stoljeću pripadaju gradu. MCZ XIX, 47, g. 1665.

882 m (Kulmerova gora, otprilike položaj doma Grafičar) — i danas hrbat Mikulička gora seže otprilike do zapadno od tog mjesta — i da se odatle spuštala hrptom preko Sv. Jakoba i Medvedgrada do izvora Kuniščaka u Šestinama, a zatim Šestinskim dolom po koritu potoka, dok nije sjevernije od Čukovića skrenula prema zapadu.

Od doline Kuniščaka granica skreće na brdo, neko vrijeme po vrhu brijega ide prema jugu uz kaptolsku zemlju, pa opet skreće na zapad, silazi u dolinu, prelazi potok Neznich i diže se od zemlje Endre na vrh brda i uz granicu zemlje Gremla silazi do ceste koja izlazi iz sela Gremla i po njoj ide na jug u savsku ravnicu. Granica se ovdje nije bitnije mijenjala od 1242. do 1850. godine. Prema reambulaciji iz 1575. granica dolazi u ravnicu na mjestu gdje »velika cesta, koja iz posjeda zvanog Gerynleye sada Kostusya prelazi u veliku cestu koja ide od Zagreba u Susedgrad«. ³² Ako pogledamo što to znači na terenu, vidimo da se s hrpta Bijenika granica spušta u dolinu potoka. Neznich iz 1242. godine je 1575. Fraterschyak, ³³ danas je to potok Černomerec. Preko još jednog brijega granica dolazi na cestu za Kustošiju po kojoj se uz Kustošak spušta do Ilice.

Usporedimo sad ove granice iz 1242. godine s granicama gradskog teritorija u XVIII. stoljeću. Granice u XVIII. stoljeću mnogo je lakše rekonstruirati, jer su prikazane na izvrsno izrađenoj Kneidingerovoj karti iz 1766, a u sjevernom dijelu, gdje su definirane sporazumom sa Stjepanom Gregorijancem 1591. godine, podrobno su opisane 1712. godine. ³⁴

Granica u opisu počinje od izvora Ormos, pa Pustica, dolazi na potok Puztodolecz, prati ga uzvodno do mjesta gdje nastaje od dva potoka, a odatle se preko Belog Bukevja, izvora Brezni Herptek i Kališća diže do vrha Medvednice. Po hrptu Sleme ide preko Hojke Velike i Vučje Jame do izvora Zopotniak. Od izvora granica se spušta po potoku Sopotnjak, a zatim po potoku Bliznecu sve do ceste koja iz Svetog Šimuna vodi u Zagreb. Usporedbom s Kneidingerovom kartom i kartama Gračana iz prvog katastra 1862. vidimo da granica na istočnoj strani odgovara granici iz XIII. stoljeća, ako je ona bila na Bliznecu, i da izbija na hrbat Medvednice oko vrha Puntijarka (1023 m). Na zapadnoj se strani granica spušta od vrha Sljemena, ide otprilike bilom Brestovca, s njega se spušta u potok Pustodol, ³⁵ zatim dolazi na izvor Ormos, od kojeg ide potokom Topličica. Potok Topličica se u XIX. stoljeću zove Toplica, a danas Ribnjak. ³⁶ Otprilike od ušća tog potoka u Medveščak granica skreće na zapad, obuhvaća gornje Prekrižje, oko vile Weiss

³² MCZ XV, 152.

³³ MCZ XV, 152. To je jedini put da nalazimo to ime potoka. Naziv Fratersčak upotrijebljen je 1599. g. za kaptolsko naselje uz Topolovac i Završje (MCZ XVI, 159). Uobičajen naziv za to područje je Fratersčica. Ime se pojavljuje već 1559 (MCZ III, 66), a zadržalo se do danas.

³⁴ Kneidingerova karta se čuva u Muzeju grada Zagreba. Publicirana je u Stari planovi Zagreba, Zagreb 1961, 9. Opis iz 1712. u MCZ XX, 37. Sporazum iz 1591. u MCZ XVI, 9.

³⁵ Potok se na Kneidingerovoj karti zove Popišek, a na katastarskom planu iz 1862. Varoški potok.

³⁶ Potok se zvao Topličica već u XIV. stoljeću, kad je na njemu bio mlin (MCZ IX, 68), a tako se zvao i brežuljak uz njega (MCZ X, 83). Potvrda da je to isti potok jest opis vinograda iz 1449. S brežuljka Isec (Gračani) spuštali su se vinogradi prema zapadu do potoka (MCZ X, 102—103, 106—107). U XVI. stoljeću na potoku Topličici žene iz Gračana peru rublje (MCZ XV, 265). Na katastarskom planu iz 1862. potok se zove Toplica. Današnji naziv Ribnjak nalazi se već na specijalki Zagreba iz 1853/4. (Stari planovi Zagreba, 15).

okreće prema jugu. Dalje se spušta današnjom ulicom Vrhovac, kod Grabovca prelazi na zapad do potoka koji utječe u Kuniščak. Potom Kuniščak se spušta otprilike do ulice Draga, gdje skreće prema zapadu na brijeg. Oдавle se granica više-manje podudara s granicom iz 1242. godine.

Da rezimiram, analiza granica teritorija novoosnovanoga grada 1242. godine pokazuje da je taj teritorij obuhvaćao veliko područje na sjeverozapadu koje u kasnijim razdobljima gradu više neće pripadati. Vrlo je vjerojatno, štoviše, da se zapadna granica tog teritorija između sljemenske međe s Mikulićima i izvora Kuniščaka spuštala upravo po hrptu na kojem je kasnije izgrađen Medvedgrad. Taj brežuljak je dakle mogao biti mons Gradyz koji je dijelom pripadao gradu, a dijelom Vanlegenu.³⁷

III. Darovnica iz 1247. u povijesnom kontekstu

Pogledajmo sada najraniju povijest Medvedgrada, da vidimo kako se teza da je mons Gradyz budući Medvedgrad uklapa u suvremena zbivanja i kakvu ulogu tu ima Popov toranj.

Godine 1245, na prvom crkvenom saboru u Lyonu papa Inocent IV među najvećim problemima navodi opasnost od Tatara. Da bi se oduprli toj opasnosti, u zaključcima koncila zapovijeda se da grade utvrde protiv Tatara, s time da će papa sudjelovati u troškovima. Početkom 1247. godine papa šalje pismo ostrogonskom i kaločkom nadbiskupu, u kojem traži da oni zajedno sa svojim sufraganima, a među njima je i zagrebački biskup kao sufragan kaločkog nadbiskupa, potraže s dozvolom kralja prikladna mjesta za zaštitu njih, njihovih sufragana i naroda, i da sudjeluju u gradnji i utvrde tih mjesta.³⁸ Iste godine, sedam mjeseci kasnije, zagrebački kanonici su pronašli prikladno mjesto, na koje se »može uteći u vrijeme nužde«. To je brdo Gradyz pokraj Zagreba. Oni mole kralja da im daruje taj brijeg »jer se osobito boje da im u budućnosti prijeti užasan bijes Tatara ili neprijateljski upad drugih«, pa ih strah »potiče da potraže ili sagrađe neku utvrdu da primi, čuva i brani njih i njihove osobe«. ³⁹ Na tu molbu zagrebačka crkva i dobiva brdo Gradyz, zajedno s okolnom zemljom, s time da na jednom dijelu brda sagrađi zajedničku utvrdu, a da pojedini kanonici mogu vlastitim troškom graditi vlastite kule i zidove, kojima mogu slobodno raspolagati kao svojim privatnim vlasništvom pod vrhovnom vlašću kaptola.

Postavlja se pitanje zašto građani slobodnoga grada nisu protestirali kad im je oduzet dio njihova teritorija. Prvi razlog je periferni položaj tog teritorija. Građani se tek smještaju na brdu, interesantna im je u prvom redu zemlja u neposrednoj blizini grada, oranice i pašnjaci u savskoj ravnici i vinogradi na obroncima samoga

³⁷ U privilegiju iz 1266. godine granica gradskog teritorija opisana je jednako kao 1242. Iz toga bi se moglo zaključiti da u međuvremenu nije došlo do promjene granice, što bi značilo da mons Gradyz ipak nije medvedgradski brežuljak. S druge strane pak nema sumnje da je crkva u tom razdoblju sagrađila Medvedgrad na dijelom gradskom području. Opis granica u ispravi iz 1266. nije značio i reambulaciju granica. Novi opis samo je prijepis — praktički od riječi do riječi — opisa iz 1242. i izrijeком se poziva na to da je ban Dionizije nekad uveo građane u posjed.

³⁸ L. Dobronić, O Medvedgradu, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 13, 1987, 137--138.

A. Theiner, Monumenta Hungariae, Rim 1859, 198 i 204.

³⁹ MCZ I, 21.

gradskog brežuljka i na brežuljcima uz njega. Najveći dio izgubljenog zemljišta je daleka i ekonomski malo značajna šuma. Možda se u žalbi da nemaju svoju šumu, nakon koje im kralj 1258. godine daje Svibljan, krije prosvjed zbog gubitka teritorija.⁴⁰ Značajniji gospodarski potencijal na izgubljenom teritoriju su područja Kraljevca i Dedića. Dedići su 1273. gradsko vlasništvo.⁴¹ Možda su Dedići ostali gradu i bili izvan prvobitnog područja Medvedgrada, pa su tek kasnije pripali Medvedgradu. Protiv toga govori podatak iz 1273. godine da su Dediće građani stekli kupnjom: »*terram Dydichi vocatam emticiam*«. Ako je to tako, onda su ih građani vjerojatno kupili nakon 1261, jer se te godine još žale na financijske probleme i dobivaju porezne olakšice. Nije doduše nemoguće da su naselja Didići i Faiz nastala tek nakon što je kralj preuzeo Medvedgrad. Takva je utvrda privlačna jezgra za naseljavanje, jer pruža i zaštitu i tržište, a osnovni problem Medvedgrada bilo je nepostojanje prikladnog ekonomskog teritorija. Protiv takve pretpostavke govori sam naziv Didići i podatak iz 1275. da je Fayz »*ab antiquo*« zemlja zagrebačkog castra.⁴² Drugi razlog da građani nisu protestirali jest njihov položaj u odnosu prema kralju. Tek su se smjestili i trebat će im još niz povlastica, koje su važnije od ove zemlje. Pogledamo li dodatne povlastice iz 1256, 1258, 1261, 1266. i 1267. godine,⁴³ vidjet ćemo kako su važne za budući život grada.

Kaptol je dobio mons Gradyz u rujnu 1247. godine, biskup Stjepan je već umro, a iste je godine zagrebačkim biskupom postao Filip.⁴⁴ Prepozit File umire za malo više od godinu dana, početkom 1249. godine.⁴⁵ Stjepan je biskupiju ostavio sredenu,⁴⁶ Filip je sposoban i ambiciozan čovjek i on preuzima inicijativu oko gradnje Medvedgrada. Možda je prepozit File namjeravao graditi posebnu utvrdu i ostaviti je svojoj obitelji, ali ostali se kanonici u to nisu upuštali. Kaptol zajednički gradi jednu kulu (to je valjda južna kula), a ostalo, kulu, kapelu, palas i okolne zidove, gradi biskup Filip.⁴⁷ Filip užurbano gradi i već do godine 1252. gradnja je

⁴⁰ MCZ I, 29.

⁴¹ MCZ I, 49.

⁴² MCZ I, 42.

⁴³ MCZ I, 26, 28—29, 31—32, 40—42, 44—45. N. Klaić: Povijest Zagreba, 90—93.

⁴⁴ Kaptolski statut navodi da je Stjepan umro 10. VII. 1247 (MHEZ II, 6), ali Filip se kao zagrebački biskup pojavljuje u jednom dokumentu već u siječnju 1247. (CD IV, 312)

⁴⁵ Prepozit File i biskup Filip imaju dosta slične biografije, ali ne radi se o istoj osobi kako je mislio I. Kukuljević. (Dogadaji Medvedgrada, Zagreb 1854, 5. Kukuljevića tu slijedi N. Klaić, Medvedgrad i njegovi gospodari, Zagreb 1987, 42—44). Naime, u kupoprodajnoj ispravi koju je 1249. izdao zagrebački kaptol spominju se i biskup Filip i prepozit File (CD IV, 414). Iste godine, već u siječnju, File je umro (CD IV, 381).

I File i Filip su bili kancelari. File je od 1231. notar hercega Kolomana (CD III, 347; CD IV, 42 i 74); Filip je prvo bio kraljičin kancelar (CD V, 132), a pošto je 1262. postao ostrogonskim nadbiskupom, postao je kraljev kancelar (Czinar: Indeks, 533).

⁴⁶ I. K. Tkalčić, Priporod biskupije zagrebačke u XIII. vijeku, Rad JAZU XLI, 1877, 122.—153.

⁴⁷ Dokumenti navode da je Medvedgrad gradio biskup Filip i ne vidim razloga da se u to sumnja (MCZ I, 80—81, g. 1308; MCZ I, 128, g. 1328). U Filipovoj biografiji u Kaptolskom statutu također se navodi da je sagradio Medvedgrad (MHEZ II, 6). Za pretpostavku N. Klaić da je Medvedgrad gradio herceg Koloman nema potvrde u izvorima, a ne vidim kako bi se takva činjenica mogla zaboraviti u pol stoljeća (N. Klaić: Medvedgrad i njegovi gospodari, 36—41). Filip je gradio na crkvenoj zemlji: »... Philippus olim episcopus

toliko napredovala da se u potvrdi za posjed, koju Filip dobiva od pape, taj posjed već naziva castrum episcopi.⁴⁸ Prvobitno se posjed, kako pretpostavljam, zvao Gradec, a sada, u hrvatskom prijevodu papinske potvrđnice Biskupov Gradec. Filip dovršava svoj grad, a kanonici završavaju svoju kulu. Obrnuto nego što je predviđala darovnica, utvrda je privatna, a samo jedna kula je zajednička. Utvrda ostaje u vlasništvu biskupa i kaptola do 1262. godine, kada je Filip izabran za ostrogonškog nadbiskupa.

Kada Filip odlazi u Ostrogon, utvrda mu više nije potrebna, pa je prepušta kralju, prema ispravi iz 1273. privremeno.⁴⁹ Prema uvjetima darovnice iz 1247. on je imao pravo slobodno raspolagati dijelom koji je sagradio. Ali on nije mogao raspolagati kaptolskom kulom, a kanonicima je ta kula i dalje potrebna.

Moja je pretpostavka da su kanonici u zamjenu za kulu u biskupovoj utvrdi dobili od kralja kulu u sklopu zidova slobodnoga kraljevskoga grada, kasnije prozvanu Popov toranj. Dosada nije obraćena pozornost na činjenicu da bi, ako se darovnica za mons Gradyz odnosi na Popov toranj, to značilo da biskup Filip gradi Medvedgrad, u kojem i kaptol gradi jednu kulu, a da istodobno kaptol gradi i drugu kulu, budući Popov toranj. Zašto bi kaptol ulazio u takve troškove, da istodobno gradi dvije kule na dva razna mjesta? Ali ako kaptol dobiva Popov toranj umjesto kule u biskupskom Medvedgradu, taj problem nestaje.

Kralj je na Gradecu vrlo vjerojatno sagradio svoj castrum, dok su još građani gradili svoje zidove. Gotovo obavezan položaj za takav castrum je na istaknutom mjestu utvrde, u sklopu zidova i uz vrata, mjesto koje istodobno štiti i kontrolira grad. Popov toranj savršeno ispunjava te uvjete. Nalazi se na samom sjevernom šiljku slobodnoga grada, na njegovoj najvišoj točki. To je jedina kula koja je građena samostalno, s ugaonim kvadrirama, a zidovi gradskih utvrda su se na nju naknadno prislonili. U istočnom zidu grada, unutar područja koje je u XIV. st. kaptolu pripadalo zajedno s kulom,⁵⁰ nedavno su otkrivena zazidana mala romanička vrata, o kojima nam ne govore nikakvi dokumenti. Grad ne bi mogao takva vrata dopustiti kaptolu, ali za kraljevski castrum ona su nužna. Dodajem da se prilikom razgraničenja kaptola i slobodnoga grada, 1392. godine, dimenzije kaptolskog područja oko Popova tornja izražavaju kraljevskom mjerom — »mensura regali« — a to je jedini put da se u slobodnom gradu za premjer građevnog zemljišta

---

zagrabiensis ... castrum Medue, unacum capitulo zagrabiensi in terra ipsorum ... construxerunt ...« (MCZ I, 128). Kaptolu je na Medvedgradu pripadala jedna kula: »... castrum est episcopale, ad nos autem ex eo solummodo pertinet turris una ...« (MCZ I, 85).

⁴⁸ »... B(ela), Hungarie rex illustris quandam possessionem, prope Zagrabiam, ad se pertinentem, que nunc castrum episcopi appellatur, zagrabiensi ecclesie ... donavit ...« (MCZ I, 24).

⁴⁹ »... Bela rex ... castrum quoddam iuxta Zagrabiam, quod Medwewar nuncupatur, tempore translacionis domini Philippi tunc episcopi zagrabiensis in ecclesiam seu archiepiscopatum strigoniensem pro conservando thesauro regio ad tempus ab ecclesia zagrabiensi recepisset ...« (MCZ I, 50). Filip je imenovan ostrogonškim nadbiskupom početkom 1262. (CD V, 211—212; J. Buturac, Zagrebački biskupi i nadbiskupi 1094—1944, Kulturnopovijesni zbornik zagreb. nadbiskupije, Zagreb 1944, 25).

⁵⁰ O Popovom tornju u XIV. stoljeću vidi V. Bedenko, Zagrebački Gradec, Zagreb 1989, 22.

koristi ta mjera, a ne željezni lakat.⁵¹ To je teško povezati s darovnicom za brdo Gradyz, ali je vrlo logično ako se radi o bivšem kraljevskom castrumu. Dakle, kaptol 1262. godine gubi Medvedgradsku kulu, a od kralja dobiva Popov toranj.

Medvedgrad, odsada se, naravno, više ne zove Biskupov grad, ostaje u kraljevskom posjedu, u rukama banova. U međuvremenu je započeo, prekinut je, pa se opet nastavio rat s Přemyslom II Otakarom. Granica je u blizini, ljudi češkog kralja oko 1270. godine grade utvrdu nad Samoborom,⁵² pa je kraljevstvu Medvedgrad potreban. Pošto je Filip prešao u Ostrogon, papa postavlja novog biskupa, arhidakona de Zala u vesprimskoj biskupiji i zagrebačkog kanonika Timoteja. Papa već 1264. godine, očito na Timotejevu molbu, traži preko svog legata Gualteria, da se biskupu, među ostalim, vrati i njegov castrum, ali na to ne nalazimo nikakva odgovora. Glavni problem tada je ipak da kralj i kanonici uopće prihvate biskupa.⁵³

Biskupsku utvrdu dobiva Timotej tek devet godina kasnije, u drugoj polovici 1273. godine.⁵⁴ Situacija se u kratko vrijeme bitno izmijenila. Umro je i Bela IV i njegov sin i nasljednik Stjepan V, pa je na prijestolje došao Belin unuk Ladislav IV. Krajem 1272. umro je i ostrogonski nadbiskup, nekadašnji zagrebački biskup Filip.⁵⁵ I konačno, bana Mateja, koji je ne samo držao Medvedgrad nego i boravio na njemu, zamijenio je Henrik Gisingovac.⁵⁶ Dvije godine kasnije Timotej dobiva od kralja i zemlju Fayz, kasniji Kraljevec. Otada Kraljevec slijedi sudbinu Medvedgrada, mijenjajući zajedno s njim vlasnike. Kroz sljedećih dvjesto godina to će biti jedino selo koje stalno pripada Medvedgradu.⁵⁷

⁵¹ MCZ I, XII i 343.

⁵² V. Noršić, Samobor-grad, Samobor 1942, 16—18; V. Klaić, Povijest Hrvata I, Zagreb 1972, 275—279; F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1975, 197.

⁵³ Riječ je o jednom određenom castrumu. Tekst papine upute Gualteriu glasi, naime: »... castrum, villas, possessiones, redditus et alia bona episcopalia ...«, a da je to bila općenita uputa, stajalo bi castra, a ne castrum. To može biti samo Medvedgrad (MCZ I, 39). O problemima oko prihvaćanja Timoteja za biskupa vidi Buturac, Zagrebački biskupi i nadbiskupi, 26.

⁵⁴ Ne vidim razloga za sumnju u autentičnost isprave kojom je biskupu Timoteju i kaptolu vraćen Medvedgrad (MCZ I, 50—51; N. Klaić: Medvedgrad i njegovi gospodari, 34—35). Samo dvije godine kasnije Timotej posjeduje Medvedgrad (MCZ I, 52). Vidi i niže bilj. 56.

⁵⁵ Filip je umro u prosincu 1272. Još je, naime, bio živ početkom prosinca, a 2. siječnja 1273. je mrtav (Fejer V. 2, 56—57 i 70—71).

⁵⁶ Kukuljević zaključuje da Timotej nije mogao dobiti Medvedgrad 1273, jer je te godine ban Matej držao Medvedgrad, gdje je izdao jednu ispravu, a taj zaključak preuzima i N. Klaić. (Kukuljević: Dogadaji Medvedgrada, 8; N. Klaić: Medvedgrad i njegovi gospodari, 34). Ali proturječja nema. Ban Matej je izdao ispravu na Medvedgradu 20. travnja, a Ludovikova isprava kojom je Timoteju vraćen Medvedgrad izdana je u drugoj polovici 1273. godine (MCZ I, 49—50). U Ludovikovoj ispravi ban je Henrik, a ostrogonska nadbiskupija je bez nadbiskupa. Henrik je postao banom između 29. travnja i 23. svibnja 1273, a ostrogonska nadbiskupija je prazna kroz cijelu drugu polovicu godine (Fejer V. 2, 88, 103 i 106).

⁵⁷ Ovo treba naglasiti, jer je još Tkalčić ustvrdio da je od kraja XIII. stoljeća i kroz cijelo XIV. stoljeće Kraljevec pripadao slobodnom gradu, a tu su ga slijedili ostali istraživači povijesti Zagreba (MCZ I, str. XXXVII—XXXVIII; Gajer, Posjedi zagrebačkog kaptola, 33—34; Kampuš, Karaman, Tisućljetni Zagreb, 43; N. Klaić, Povijest Zagreba, 468; N. Klaić, Medvedgrad i njegovi gospodari, 100). Kraljevec koji je pripadao gradu bio je Ssevtski, a ne

Medvedgrad je u vlasti biskupa, a pod upravom njihovih kaštelana do 1291. godine, kada ga biskupov kaštelan Gardun predaje kralju Andriji III.⁵⁸ Od kraljevih kaštelana Janina i Nikole Torusti Medvedgrad dobiva zagrebački kanonik Marko, njihov treći brat, koji ga predaje Babonićima.⁵⁹ Nakon ponovnog gubitka Medvedgrada crkva dosta dugo ne zahtijeva da joj se vrati. Građanski ratovi, opća nesigurnost i bezvlade sigurno su na to utjecali. Tek 1308. godine koncil ugarskih biskupa upućuje prosvjedu papi, a zatim zagrebački biskup Augustin prosvjeduje i pred papinskim legatom u Zagrebu.⁶⁰ Pet godina kasnije, 1313. godine, ban Stjepan Babonić priznaje da je Medvedgrad crkveno vlasništvo, ali ga zadržava, formalno kao biskupov kaštelan, dok mu crkva ne nadoknadi novac koji je za njega platio. Usto Babonić traži i dobiva da mu kaptol kao vlasnik plaća za uzdržavanje Medvedgrada.⁶¹ Tu vidimo i osnovni problem Medvedgrada: to je centar bez ekonomske podloge. Medvedgradsko vlastelinstvo sastoji se od samo jednog sela, Kraljevca, koje ne može uzdržavati utvrdu i posadu. Za biskupa, čiji su posjedi udaljeni, medvedgradska je utvrda luksuz. Zbog toga sada kaptol, koji je bio vlasnik samo jedne kule, mora doprinositi za uzdržavanje utvrde. A kaptolu utvrda zapravo nije potrebna, jer ima kulu na mnogo prikladnijem mjestu, u neposrednoj blizini, u slobodnom kraljevskom gradu.

U samom gradu dolazi do prvog registriranog nesporazuma oko Popova tornja između građana i kaptola 1339. godine, a nekako u isto vrijeme pojavljuje se u statutu zagrebačkog kaptola prvi put poistovjećivanje Popova tornja s brdom Gradyz iz darovnice kralja Bele IV, i što logično slijedi, tvrdnja da je kaptolsko područje oko Popova tornja nekad bilo mnogo veće.⁶² Kako se čini, kaptol nema ispravu koja bi potvrđivala njegovo pravo na Popov toranj, a upotreba isprave koja se odnosi na Medvedgrad — ako se još za to uopće znalo — nije sasvim neopravdana, ako je, kako mislim, kaptol dobio Popov toranj kao naknadu za svoju izgubljenju kulu na Medvedgradu. Popov toranj je u svakom slučaju bliži i lakše ga je i jeftinije održavati.

Takva upotreba isprave, svjesna ili nesvjesna, bila je vrlo jednostavna i zbog sličnosti ili identičnosti naziva brda na kojem je slobodni grad (Grec ili Grech) i

---

Šestinski Kraljevec. To je jasno vidljivo iz teksta isprave iz 1356. godine: »Kobilia et alio nominis vocabulo Kyralouch« (MCZ I, 218. Slično i 1346. g. MCZ I, str. 448). Zemlju Kobila, današnje selo Kobiljak, grad je dobio 1275. (MCZ I, 54), a definitivno izgubio u XV. stoljeću (MCZ II, str. XXIX—XXXV), zajedno s cijelom grupom sela (Kraljevec, Nart, Sviblje, Cerje).

Dokument na koji se istraživači najčešće pozivaju, popis desetine iz kaptolskog statuta (MCZ I, 146—147) navodi oba Kraljevca. U poglavlju LIV spominje se Kraljevec (Šestinski) zajedno s Petrovcem i Mikulićima, dok se Sesevski Kraljevec ne navodi jer je obuhvaćen pojmom »territorium Grecense totaliter«. U LV. poglavlju navodi se Kraljevec (Sesevski) uz gradska sela Sviblje i Kobiljak, a niže dolje još jedan Kraljevec (»alio nomine Fayz«, dakle Šestinski) uz Mikulić i Petrovec.

⁵⁸ Tkalčić u MCZ I, CLXXXIV—CLXXV; N. Klaić: Medvedgrad i njegovi gospodari, 52.

⁵⁹ Tkalčić u MCZ I, CLXXXV; N. Klaić: Medvedgrad i njegovi gospodari, 53—55.

⁶⁰ MCZ I, 80—82.

⁶¹ MCZ I, 84.

⁶² MCZ I, 151—152; MHEZ II, 22 i 132. Ovu tvrdnju o većem području ne treba odviše ozbiljno shvatiti; gotovo istim riječima govori se i o zemlji Krug.

onog za koji je izdana isprava (Gradyz). Međutim, kako je već opaženo, u blizini se nalazi niz vrhova slična ili srodna naziva.⁶³

Dakle, zaključujem da je 1247. godine kralj Bela IV zagrebačkoj crkvi poklonio brežuljak Gradyz, koji je bio na granici teritorija novoosnovanoga slobodnoga grada, zajedno s okolnim teritorijem, koji je dotada dijelom pripadao gradu, a dijelom Vanlegenu. Na tom je brdu biskup Filip podigao burg, a u njemu je jednu branič-kulu sagradio kaptol. Kad je kralj preuzeo burg od biskupa, kaptolu je u zamjenu za njegovu kulu dao svoj castrum u slobodnom gradu, ugaonu branič-kulu s okolnim prostorom. Kasnije, kad je Medvedgrad bio za crkvu izgubljen, kaptol, i to vjerojatno arhidakon Ivan, upotrijebio je tu darovnicu kao dokaz svog vlasništva nad Popovim tornjem. Ovakvom interpretacijom postaje objašnjiv niz naizgled nelogičnih podataka u ispravi. Usto ovakva interpretacija isprave objašnjava i više drugih problema iz najstarije povijesti slobodnog grada na brdu Grech, Popova tornja i samog Medvedgrada.

Zusammenfassung

MONS GRADYZ IUXTA ZAGRABIAM

Vladimir Bedenko

Der Verfasser der vorliegenden Arbeit kommt zur Schlußfolgerung, daß im Jahre 1247 König Bela IV. der Zagreber Kirche den an der Grenze der neugegründeten Freistadt gelegenen Hügel Gradyz geschenkt hat, zusammen mit dem ihn umgebenden Territorium, das bis zu der Zeit zum Teil der Stadt gehört hat, zum Teil aber Vanlegen. Auf diesem Hügel errichtete der Bischof Philipp eine Burg, in der jedoch einen Wehrturm der Kaptol bauen ließ. Als der König die Burg von dem Bischof übernahm, gab er dem Kaptol als Ersatz dafür sein Castrum in der Freistadt, den Eckwehrturm mit Umgebung. Später als Medvedgrad für die Kirche verloren war, verwendete der Kaptol, und zwar wahrscheinlich der Archidiakon Ivan, diese Schenkungsurkunde als Beweis für den Besitz des sog. »Popov toranj« (Pfaffen-turms). Aufgrund einer solchen Interpretation wird eine Reihe scheinbar unlogischer Angaben in der Urkunde verständlich. Darüber hinaus erklärt diese Interpretation der Urkunde auch mehrere andere Probleme aus der ältesten Geschichte der Freistadt auf dem Berg Grech, des »Pfaffen-turms« und des Medvedgrad selbst.

⁶³ To su brežuljak uz Remete koji u ispravama dolazi pod mađarskim imenom Warheg, a i danas ima hrvatski naziv istog značenja Gradište (262 m) i brdo Gračec (528 m) iznad Gračana. Nedaleko je još i Gradečak (538 m), sjeverozapadno od Markuševca (Ova tri spominje Herkov u Ime grada Zagreba u prošlosti, 29, prema J. Čuku.) Kod Vugrovca je Gradišće (Archeologische Karte, Blatt Zagreb, Beograd 1938, 20), zapadno od Vugrovca Gradina (351 m), a Gradac (411 m) je sjeverozapadno od Kašine.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Društvo za hrvatsku povjesnicu
Zagreb, Filozofski fakultet, Uj. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na navedenu adresu

Cijena ovog broja 3.000 HRD

Izdanje časopisa sufinancira
Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske
Hrvatski tiskarski zavod u Zagrebu -- listopad 1992.